

sõjaväes. Väitekirjas käsitletakse seda teemat mitmel puhul, aga kusagil ei ole püstitatud seda kardinaalset küsimust: millisel õiguslikul alusel võeti pärisoriseid eesti ja läti talupoegi sõjaväkke? Terves tolleaegses Euroopas valitses teatavasti dooktriin, et sõjaväeteenistus ei olnud ühendatav pärisorjuse institutsiooniga. Pärisoristel talupoegadel oli isegi relva omamine ja kandmine keelatud. Oleks muidugi asjatu oodata, et sellele küsimusele oleks saanud ammendava vastuse käsitledava väitekirja raames, aga seda probleemi oleks kindlasti pidanud arutama. Sellega oleks autor ka ehitanud historiograafilise silla Evald Blumfeldti ja Tõnu Tannbergi uurimuste vahele, kus esimene käsitles maarahva kaitsekohustust keskajal ja teine talurahva maakaitsekohustust Vene tsaaririigi ajal. Sinna vahele jääksid veel Jakob Koiti, Elina Öpiku ja Heldur Palli sellekohased uurimused Rootsi aja alguse ja lõpu kohta.

Kriitika keskendub seega peamiselt sellele, et uurimusel puudub üks üldine ja distinktsiooniline probleemiasetus, mistõttu väitekirja saab suuresti käsiraamatu iseloomu. Seega jääb ka hulk huvitavaid detailtulemusi üldistavateks järeldusteks integreerimata. Väitekirja ülesehituse kavandamisel oleks võinud ka kaalutleda erinevaid dispositsioonialternatiive mõne peatüki puhul. Uurimuses kasutatud faktograafilises andmestikus esineb väiksemaid vigu, ebatäpsusi ja ebaselgusi. Need ei mõjuta siiski mingil määral uurimuse peatulemusi.

Väitekirjal on aga märkimisväärsed kvaliteetide. Asjatundliku tähtsuse juhatab autor lugejat läbi 17. sajandi rahvusvahelise sõjaväekorralduse keerdkäikude ja tutvustab suure oskusega sellekohast teaduskirjandust. Uurimuse käigus üksikküsimusi käsitledes toob ta pidevalt võrdlusi olukordadest Läänemere-provintsidest ja mujal Euroopas. Sealjuures on ta läbi töötanud tohutu hulga varem suuresti kasutamata allikmaterjali Eesti, Rootsi ja Läti arhiivides. Uurimistöö on lüüdlaselt kirjutatud ja pakub vaatamata teadusliku töö iseloomule kindlasti põnevat lugemist ka ajaloost huvitatud publikule üldse, mis on muidugi pluss teaduse populariseerimisel. Sellele lisanduvad ka kaasaegsed illustratsioonid sõdurite, kindluste ja muu militaarse kohta.

Laire doktoritöö kõige suurem väärtus on aga süstemaatilise, üksikasjaliku ja ammendava ülevaate ning andmebaasi väljatöötamine sõjaväekorralduse kohta Eesti- ja Liivimaal 17. sajandi teisel poolel, mis meil seni on puudunud. Sealjuures on autor käsitlenud nii normatiivset kui ka faktilist külge sõjaväekorralduse eri sektoreis. Andmebaas on ülevaatlikult struktureeritud 60 tabelis.

Aleksander Loit

VASTUSEKS ALEKSANDER LOIDILE

■ Aastatega on mind üha enam paeluma hakanud, kuidas üldkasutatavatel argimõistritel võib vaatlusest johtuvalt olla väga mitmesugune sisu ning kuidas kogetu (nähtu, kuuldu, loetu) tekitab meis täiesti erinevaid tundeid ja reaktsioone. Eriti ilmekalt väljendub see kunstis ehk kunsti tõlgendamises. Kunstiteadlased ja -kriitikud kirjutavad pakse raamatuid ja pikki analüüse, mida üks või teine meister oma tööga öelda tahtis, milliseid sümboliteid nende loomingust võib leida ning milline võiks olla sõnum vaatajale. Seejuures võib kunstniku enda tegelik motiiv (või mõningal juhul kindlasti ka motiivitus) jääda meile tabamatuks.

Eristada tuleks kahesugust lähenemist. Ühelt poolt tõlgendused, mis suruvad peale oma arvamuse, seletades ette ära, kuidas ühest või teisest asjast aru saada tuleks. Esmapärgul abistavana näiv lähenemisviis võib tegelikult osutada vaatleja horisonti ahendavaks ja raamidesse suruvaks. Teisalt aga käsitusviis, mis vahendab ennekõike impressiooni, st millised mõtted tekkisid kunstiteost vaadeldes või raamatut lugedes. Kindlasti on selline suhtumine palju sümpaatsem ja samas autori enda seisukohalt ka palju huvitavam.

Just viimast mainitud võtmes lugesin prof *emeritus* Aleksander Loidi retsensiooni oma raamatule. Žanri silmas pidades pole eriti kombeks sarnaseid kirjutisi retsenseeritava teose autoril endal kommenteerida, ent prof Loidi lähenemisenurk on mõneti ebatraditsiooniline. Nimelt läheb ta raamatule esmajoones kui väitekirjale, mille üheks oponendiks ta oli, esitades arvustuses oma oponeeringu peamised seisukohad. Ehkki raamat polnud otseselt väitekirjana kirjutatud, on selles ajaloolise tõetruuduse taotlusest lähtuvalt jälgitud akadeemilisi kaanoneid, mistõttu suhtun mainitud lähenemisenurka niihästi arusaamise kui ka sümpaatiaga. Ühtaegu annab see aga ka õigustuse prof Loidi mõningate väidetega polemiseerimiseks.

Teaduslike tööde puhul on juba kord nii, et esmajoones kiputakse kitsamalt nägema vaid tehnilisi parameetreid ning otsitakse (mitte)vastavust kehtestatud reeglitele ja ettekirjutustele. Nii peab see kahtlemata ka olema, sest vastasel korral poleks võimalik anda hinnanguid. Samas minimeerib see juba ette ära töö eventuaalse adressaadi, kelleks kirjeldatud juhul kujunevad peamiselt kolleegid vastavalt erialalt. Peale selle ollakse Eesti ajalooteaduses ikka veel liiga palju kinni 19. sa-

jandi Saksamaale omases raskepärases lähenemisiis, milles eraldi väljatoodud komponentideks peavad ilmtingimata olema probleemi asetus, historiograafia (uurimisseis) ja allikad. Need kõik on teadustöle olulised elemendid, mida saab aga käsitleda, ilma et akadeemiline töö muutuks kivenenud ja jäigaks tekstiks.

Prof Loidi kriitika pearõhk on sihitud üldise probleemiasetuse puudumisele, kuigi ta mõnab isegi, et seda pole autor *teadlikult* formuleerinud ja uurimuse valmistoode on põhiolemuselt deskriptiivne, *nagu oligi kavandatud*. Edasi pakub ta välja mitu alternatiivset küsimuseasetust.

On ainult tervitatav, et raamatu lugemine tekitab mõtteid, millest koorusid välja nimetatud teemad (ja kindlasti leidub neid veelgi), sest oleks ühtviisi lubamatu ja naiivne väita, et nüüdseks on 17. sajandi teise poole Rootsi armee seonduvate probleemide uurimisele pandud kui just mitte definitiivne punkt, siis pole vähemalt lähema poole sajaja aasta jooksul enam põhjust selle teema juurde tagasi tulla. Kahtlemata ei ole see nii. Retsenseeritav raamat peaks pigem olema selleks platvormiks, millest lähtuvalt on järeltulijatel juba võimalus süvitsi edasi minna.

Enamikule Aleksander Loidi poolt püstitatud küsimustele leidub tegelikult raamatus juba vastus, kuigi retsensendi meelest hajutatult. Sedagi on tehtud teadlikult, sest ülemäärane fokuseerimine ühele või teisele aspektile oleks ähvardanud töö kui terviku tasakaalust välja viia. Oluline märksõna öeldu mõistmiseks peitub teose alapealkirjas, mis algab sõnadega "Elust Rootsi sõjaväes..." Meie, nagu ka meie eelkäijate ja järeltulijate elud ei lähtu mingist konkreetsest probleemiasetusest, vaid on summa väga erinevatest takkudest. Õppides koolitunnis tuntud helilooja elulugu, kipub paratamatult jääma mulje, et muusika täitiski kogu tema elu. Ja kui siis äkki selgub, et peale selle oli ta veel kirglik liblikakoguja, olemes siiralt üllatunud. Nii oli ka minu taotluseks mitte ülemäära rõhutada ühte või teist külge 17. sajandi Rootsi armee elus, vaid katsuda taastada selle argipäev kõige laiemas perspektiivis ja niivõrd detailselt kui võimalik.

Mitte eriti ammu peeti hästi moodsaks ajaloo lahtikirjutamist ja analüüsi johtuvalt mingist kindlast teooriast, millele siis otsiti praktilisest elust toetusmaterjali. Tahes tahtmata meenub siinkohal lugu ühest tuntud nõukogude arheoloogist, kes väljakaevamistel heitis kõrvale kõik, mis tema teooriaga ei sobinud, jättes alles vaid selle, mis kokku langes. Enamasti ühiskonnateadustest laenatud meetodid ja teooriad pole ajaloo lahtimõtestamisel olnud kaugeltki alati kohaldatavad. Ajalugu pole

lihtsalt jälginud neid raame ja seaduspärasusi, millesse teda on tahetud suruda. Teooriad on üks asi, päris elu aga alati palju mitmekülgsem, kirevam ning laiema horisondiga.

Lisaks oleme harjunud asju vaatama esto-tsentristlikult, mis on ühtviisi loomulik, loogiline ja vajalik, kuid oma ekstreemsetes vormides kipub meenutama Ptolemaiose geotsentrilise maailmasüsteemi mudelit. Arvustatavas raamatus on tehtud katse valida teistsugune vaatenurk. Laiemas mõttes Eesti (ja Põhja-Läti) ning kitsamas mõttes konkreetseid paigad on sisuliselt üksnes kulissideks Rootsi armeele, mis miniatuurse ühiskonnana seisab autori tähelepanu keskmes. Kõik ülejäänud on seega ainult foon või siis leiab käsitlemist läbi sõjaväe prisma. Taoline lähenemine aitab mh lõhkuda ka harjumuspärasest seisukohta armee ja tsiviilühiskonna vahelistest suhetest, mis ei pruukinud sugugi olla permanentses vastasseisus, vaid hoopis teineteist täiendavad. Läbi ei saadud konfliktideta, kuid teisalt mõlemad osapooled lihtsalt vajad teineteist.

Eesti talupoegade teenistust Rootsi väes on samuti käsitletud üksnes armee seisukohalt. Kaudselt on vastatud ka prof Loidi küsimusele, millisel õiguslikul alusel võeti pärisoriseid eesti ja läti talumehi sõjaväkke. Armee värbas mehi peaaesjalikult linnadest, kus inimeste suurema kontsentratsiooni tõttu olid väljavaated sõdurite muretsemiseks palju paremad. Põhikontingendi moodustasid liukuv sulaserahvas, teenijaskond, hulkurid, kellele lisandus veel üksjagu käsitöölisi ning talupoegade nooremaid poegi. Sekka sattus ka ärakaranud talupoegi, kusjuures mõnikord armee lausa meelitas maamehi enda juurde.

Siit kerkib aga tegelikult palju laiem küsimusteriing, mille lahendamine ei saanud olla retsenseeritava raamatu eesmärgiks. Nimelt: kui tugev oli tegelikult pärisorjuse institutsioon Eesti- ja Liivimaal Rootsi võimuperioodil ning kuidas konkreetselt defineerida mõisteid "pärisorjus" ja "sunnisnõud". Osundab ju Aleksander Loit isegi talupoegade osalisele orjusest vabastamisele Eesti- ja Liivimaa kroonumõisates 1680. aastatel.¹

Kokkuvõtvalt võib öelda, et niihästi minevikus toimunud kui ka kaasajal asetleidvate protsesside mitmetahulisus ning nende erinev tajumine meie poolt ongi see vürts, mis kõige paremini laseb teadvustada meie *Dasein*'i rööme ja valusid.

Margus Laidre

¹ A. Loit, Pärisorjuse kaotamine Eestis Rootsi ajal. – Kleio. Ajaloo Ajakiri 1996, nr 1, lk 3–18.